

HTD

HADİS TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HADITH STUDIES مجلة بحوث الحديث

Cilt/Volume: IV Sayı/Number: 2 Yıl/Year: 2006

من رئيس التحرير/ Editörden/Editorial

İbrahim HATİBOĞLU, Akademik Geleceği Küçük Bir Katkı ...

مقالات/ Makaleler/Articles

Mehmet ÖZŞENEL, Fıkıh, Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi) Hakkında Bazı Mülahazalar/*Some Considerations on Fiqh, Mazhab and Sunnah (the Authority of the Prophet according to Hanafi School of Law)*

İbrahim HATİBOĞLU, Transmission of Western Hadîth Critique to Turkey: On the Past and the Future of Academic Hadîth Studies/*Batılı Hadis Tenkidi Düşüncesinin Türkiye'ye İntikali: Akademik Hadisçiliğin Geçmişi ve Geleceği Üzerine*

İshak Emin AKTEPE, İmâm Şâfi'nin Hadisler Arasında Görülen Çelişkilere Bakışı/*Shâfi's Interpretation About Conflicting Traditions*

Aynur URALER, Sünnetin Kaynağı Üzerine Bazı Tespitler/*Some Considerations on the Source of Sunnah*

Bünyamin ERUL, Tataristan-Kazan Kütüphanelerindeki Hadise Dair Elyazmaları Üzerine/*On The Manuscripts of Hadîth Scholarship in Kazan-Tataristan Libraries*

Mehmet Sait TOPRAK, Cemâlî İshâk b. Mehmed el-Karamânî: Hayatı ve Eserleri/*Jamâlî Ishâq b. Mehmed al-Qaramânî: His Life and Works*

ترجمة/ Tercüme/Translation

Wael b. HALLAQ, Nebvî Hadislerin Güvenilirliği: Sahte Bir Problem/*The Authenticity of Prophetic Hadîth: A Pseudo-Problem*
(Çev. Rahile KIZILKAYA)

ملاحظات دراسية/ Araştırma Notları/Review Articles

Muhammed Sâdık Hâmidî, Hadis İlminde Tashîf, Zabt ve İlgili Eserler üzerine

İmam Şâfi‘î'nin Hadisler Arasında Görülen Çelişkilere Bakışı

İshak Emin AKTEPE, Dr.*

"Şâfi‘î's Interpretation About
Conflicting Traditions"

Abstract: İmam Şâfi‘î gave first extensive information about the science of İhtilâfu'l-hadîth interested in conflicts among hadîths. This paper deals with his opinions about the Sunnah. We saw that İmam Şâfi‘î acknowledged each and every one of hadîth script as the genesis of a different Sunnah, and he had attempted to put every hadîth text into practice. Moreover, he intended to base everything on a rule, and thus he wanted to limit the interpretation of the hadîth. However in our opinion if he had used a flexible method open to interpretation in terms of Sunnah, he could have solved the ihtilâfu'l-hadîth issue.

Citation: İshak Emin Aktepe, "İmam Şâfi‘î'nin Hadisler Arasında Görülen Çelişkilere Bakışı", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, IV/2, 2006, pp. 55-80.

Key words: İhtilâfu'l-hadîth, Şafii, Hadîth, Sunnah, Nesh

Giriş

İhtilâfu'l-hadîs hakkında ilk kitabı İmâm Şâfi‘î'nin (150-204/767-820) telif ettiği konusunda görüş birliği vardır.¹ Şâfi‘î, hadisler arasında görülen çelişkilerle ilgili kanaatlerini *İhtilâfu'l-hadîs* adlı eserinde toplayıp örneklendirmiştir.² Dolayısıyla Şâfi‘î'nin ihtilâfu'l-hadîs ilminin kurallarını ilk defa ortaya koyan ve ilgili hadisleri toplayıp haklarında hüküm veren ilk kişi olduğu söylenilebilir.

Şâfi‘î'ye göre ihtilâfu'l-hadîs, aynı konuda birbirine tamamen zıt (helâl-haram) hüküm içeren iki hadisin bulunması ve hadislerden biriyle amel

* Dr., Türkiye Finans Katılım Bankası. ishakemin@yahoo.com

¹ İsmail L. Çakan, *Hadisler'de Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul 1982, s. 31, 229. Hatta Celâleddin es-Süyûtî'ye (ö.911/1505) göre Şâfi‘î, bu konuda ilk defa görüş açıklayan kişidir (bk. Süyûtî, *Tedribü'r-râvi* [nşr. Ahmed Ömer Hâşim], I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-Arabî, 1993, II, 175). Hâlbuki Şeybânî (ö. 189/804) eserlerinin değişik yerlerinde ihtilâfu'l-hadîs konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Bu konuda bk. İshak Emin Aktepe, *Şâfi‘î Öncesinde ve Şâfi‘î'de Sünnet* (doktora tezi, 2005), MÜSBE, s. 123-126.

² Şâfi‘î'nin *İhtilâfu'l-hadîs* adlı eseri biri Muhammed Ahmed Abdülazîz'in (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1986), diğeri Âmir Ahmed Haydar'ın tahkikiyle (Beyrut: Müessesetü'l-kütübü's-sekâfiyye, 1993) iki kere yayımlanmıştır.

edebilmek için, diğerinin reddedilmesi gerektiği zaman geçerlidir.³ İhtilâf, ancak birbirinin tam zıddı olan, iki ayrı hüküm içeren, iki hadis (veya hadis grubu) arasında söz konusu olur. Bu itibarla Şâfi'i, "ihtilâf min ciheti'l-mubâh" başlığı altında, çelişkili zannedilen, fakat aslında her iki hadisle de amel etme imkânı bulunan pek çok rivayete yer vermektedir.⁴ Ona göre, hadisler arasında gerçekten ihtilâf olduğu zaman, yani hadislerden biriyle amel edebilmek için diğerini reddetmek gerektiği, cem ve telif yapılmadığı durumlarda, öncelikle hadisler arasında nesih ilişkisi olup olmadığına bakılır. Eğer nesih ilişkisi tesbit edilemiyorsa tercih sebeplerinden birine dayanılarak daha üstün görünen hadis tercih edilir.⁵

I. Hadisler Arasındaki İhtilâfa Etki Eden Faktörler

Şâfi'i'ye göre hadisler arasındaki ihtilâf, hadisin Hz. Peygamber'den sadır olduğu ilk anda vuku bulan birtakım olaylardan veya râvilerin yaptığı yanlışlardan ya da Arapça'nın bazı özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği kadarıyla ihtilâfî'l-hadise yol açan bu durumlar hakkındaki ilk bilgiyi de Şâfi'i vermektedir.⁶

a) Hadisin Ortaya Çıkışında Meydana Gelen Birtakım Olaylar

1. Hz. Peygamber kimi zaman kendisine yöneltilen sorulara, onların bağlamını dikkate alarak cevaplar vermeyi yeterli gördü. Hz. Peygamber'in sözünü işiten sahâbiler ise, bazan hadisin bağlamından bahsetmeksizin, sadece Resûlullah'ın cevabını nakletmekle yetinirlerdi. Söz konusu hadisin sahâbe sonrası râvileri ise, hadisin bağlamını bilmedikleri için sahâbilerden duydukları kısmı naklederlerdi.⁷ Böylece hadis yalnızca ilgili soru çerçevesinde değerlendirilecek iken, genel bir hüküm koyuyormuş izlenimi ortaya çıkmakta ve böylece söz konusu mesele ile ilgili hadislerin birbiriyle çeliştiği düşünülmektedir. Meselâ Budâa Kuyusu ile ilgili bir soruya Resûlullah "Su hiçbir şey ile pislenmez"⁸ cevabını vermiştir. Bir başka hadislerinde ise "İki kulle miktarı su pislik

³ Şâfi'i, *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), s. 342. Şâfi'i, benzer bir tanımla *ihtilâfî'l-ahkâm* için de yapmaktadır: "Bir hâkimin helâl dediğine, bir başka hâkim haram demedikçe, kesinlikle hükümlerin ihtilâfı olduğu söylenemez. Serbestlik bulunan konuların ise mubah olduğu söylenilir. Bunlardan herhangi birini yapan, her ne kadar başkasının fiiline aykırı davranmış olsa da, aslında kendisine mubah olan davranışı yapmış olmaktadır. Meselâ ayakta olan oturandan, yürüyen de ayakta durandan farklı bir fiil gerçekleştirmektedir. Bunların hepsi de mubahtır. Yürüyenin ayakta durması, ayakta duranın da oturması farz değildir" (Şâfi'i, *ihtilâfî'l-hadis*, s. 59).

⁴ Şâfi'i, *ihtilâfî'l-hadis*, s. 41.

⁵ Şâfi'i, bir başka yerde *nâsîh ve mensûh* ilişkisi olduğu tesbit edilemeyen hadislerin hiçbirinin muhtelif kabul edilemeyeceğini, hepsinin sahih olduğunu belirtir (Şâfi'i, *Risâle*, s. 213).

⁶ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilâflar*, s. 109-110.

⁷ Şâfi'i, *Risâle*, s. 213.

⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (nşr. Muhammed Selim İbrâhim Semâre v.dğr.), I-VIII, Beyrut: el-

taşımaz"⁹ buyurmuştur. Bir başka hadiste ise köpek tarafından yalanan kabın yedi kez yıkanması gerektiği ifade edilmektedir.¹⁰ Şâfi'i, "Su hiçbir şey ile pislenmez" hadisinin, ilk bakışta az ya da çok hiçbir suyun pislenmeyeceği anlamına geldiğini; ancak köpek tarafından yalanan kabın yedi kez yıkanmasının istenmesi sebebiyle bu cevabın sadece Budâa Kuyusu ve ondan daha fazla su bulunan yerler hakkında olduğunu anlaşıldığını bildirmektedir.¹¹ İncelediğimiz bu hadisin İbn Abbas tarafından gelen bazı rivayetlerinde, Şâfi'i'nin yukarıda işaret ettiği üzere Budâa Kuyusu'ndan hiç bahsedilmemekte, sadece nebevî beyan aktarılmaktadır.¹²

2- Hz. Peygamber'in herhangi bir konuda, daha önce koyduğu bir sünnete aykırı gibi görünen ikinci bir sünnet koyması mümkündür. Aslında bunlar iki farklı durum için konulmuş iki ayrı sünnettir. Ancak bu iki sünnetin bağlamları arasındaki farkı bilmeyenler, ayrı ayrı konulmuş sünnetleri ihtilâflı zannedebilirler.¹³ Meselâ rivayete göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Biriniz kardeşinin tâlip olduğu kadına evlilik teklifinde bulunmasın".¹⁴ Bu hadise göre birisinin evlenme teklifinde bulunduğu kadına, bir başkası tâlip olmamalıdır. Ancak Şâfi'i, bu hükmün özel bir anlam ve sebebinin bulunduğunu ve bu yasağın bir suale ya da özel bir sebebe binaen ortaya çıkmış olabileceğini belirtmiştir. Ona göre, kendisine evlenme teklifinde bulunulmuş ve bunu kabul etmiş bir kadına, başkasının tâlip olması durumunda, kadının ilk teklifi reddederek ikinci teklifi kabul etmesi mümkün olduğundan, Resûlullah, bu durumdaki bir

Mektebül-İslâmî, 1993, III, 16; İbn Mâce, *es-Sünen (el-Kütübü's-sitte)*, Riyad: Dârü's-selâm, 2000, "Tahâret", 76; Ebû Dâvûd, *es-Sünen (el-Kütübü's-sitte)*, Riyad: Dârü's-selâm, 2000, "Tahâret", 34; Tirmizî, *es-Sünen (el-Kütübü's-sitte)*, Riyad: Dârü's-selâm, 2000, "Tahâret", 49; Nesâî, *es-Sünen (el-Kütübü's-sitte)*, Riyad: Dârü's-selâm, 2000, "Miyâh", 1.

⁹ Ahmed, *Müsned*, II, 12, 23, 27, 38, 107; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî* (nşr. Mustafa Dîb Bugâ), I-II, Dimaşk: Dârü'l-kalem, 1991, "Vudû", 55; İbn Mâce, "Tahâret", 75; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 33; Tirmizî, "Tahâret", 50; Nesâî, "Tahâret", 44, "Miyâh", 2. Şâfi'i hadisin zâhirî anlamıyla amel etme düşüncesiyle bu rivayet hakkında şöyle bir yorum yapmaktadır: Ona göre iki kullelden (beş kırba) az su pislenmiş ise, üzerine temiz su takviye edilerek beş kırba su miktarına tamamlanır. Böylece su, temiz hale gelir. Ya da iki kullelden az su başka bir suya katılarak beş kırba miktarda su elde edilirse yine su temizlenir (Şâfi'i, *el-Üm* (nşr. Ahmed Bedreddin Hassûn), I-XV, Beyrut: Dâru Kuteybe, 1416/1996, I, 14).

¹⁰ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 71-72. Ayrıca bk. Dârimî, "Vudû", 59; Buhârî *el-Câmiu's-sahiîh (el-Kütübü's-sitte)*, Riyad: Dârü's-selâm, 2000, "Vudû", 33; Müslim, *el-Müsnedü's-sahiîh (el-Kütübü's-sitte)*, Riyad: Dârü's-selâm, 2000, "Tahâret", 89, 91, 92; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 37; Tirmizî, "Tahâret", 68; Nesâî, "Tahâret", 50-52.

¹¹ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 72. Şâfi'i'nin ihtilâflı olduğu zannedilen bir başka hadis grubu hakkında yaptığı benzer değerlendirme için bk. *İhtilâfü'l-hadis*, s. 181-182.

¹² Ahmed, *Müsned*, I, 308.

¹³ Şâfi'i, *Risâle*, s. 214; a.m.f., *Üm*, XV, 100.

¹⁴ Mâlik, *el-Muvatta'* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-II, [baskı yeri ve tarihi yok]; Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, "Nikâh", 1; Buhârî, "Nikâh", 45; Müslim, "Nikâh", 38; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 17; Tirmizî, "Nikâh", 38; Nesâî, "Büyü", 19.

onlarla savaşaçağım..." buyurulmaktadır.²⁴ Hz. Ebû Bekir döneminde (10-12/632-634) zekât vermeyen insanlarla savaş yapılması gerektiğini düşünen Hz. Ebû Bekir (ö. 12/634) ve Hz. Ömer (ö. 23/643) bu hadise dayanmışlardır. Bu hadise göre insanlarla savaşmanın tek koşulu, onların müslüman olmaları gibi görünmektedir. Yani hadis, umumî bir ifade taşımaktadır. İbn Büreyde tarafından nakledilen bir başka hadiste ise Resûlullah'ın seriyye kumandanlarına müşriklerle karşılaştıklarında onları sırasıyla üç şeye (İslâm'a girmeye, buldukları beldeyi terketmeye, cizye vermeye) davet etmelerini emrettiği nakledilmektedir.²⁵ Bu iki rivayetin çeliştiği izlenimi doğsa da, Şâfi'ye göre bunlar arasında çelişki yoktur. Allah iman etmedikleri sürece putperestlerle savaşılmasını emretmiştir.²⁶ Ebû Hüreyre tarafından nakledilen hadis ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hadisi yorumlamalarından anlaşıldığı kadarıyla söz konusu hadis putperestlerle ilgilidir. İbn Büreyde hadisi ise Ehl-i kitap ile ilgili hükmü açıklamaktadır.²⁷ Mecûsiler'den de Ehl-i kitâp gibi cizye alınması Hz. Peygamber'in Hecer Mecûsileri'nden cizye almasına dayanmaktadır. Ayrıca onların da Ehl-i kitâp sayılması gerektiği ifade edilmiştir.²⁸ Sonuç olarak hadisler umumî anlam içerseler de özel mânalar taşıyabilirler.

b) Râviden Kaynaklanan Sebepler

1- Kimi zaman hadis râvileri, hadisin bağlamını açıklayan ilk kısmını ezberlemez, hadisin hüküm bildiren son kısmını ezberlemekle yetinirler. Böylece bu hadisler diğer birtakım naslara muhalif hususları içinde taşımış olabilir. Hâlbuki hadis bir bütün olarak nakledilmiş olsa ihtilâf söz konusu olmayacaktır. Meselâ Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/692) şöyle bir hadis nakledilmiştir: "Resûlullah kurban etlerinin üç günden fazla saklanarak yenmesini yasakladı"²⁹. Bu hadise göre kurban etlerinin üç günlük kısmından fazlasının kurbanı kesenler tarafından yenilmesi câiz değildir. Ancak Hz. Âişe'den (ö. 57/676)

²⁴ Şâfi'i, *İhtilâfû'l-hadis*, s. 92-93; Ahmed, *Müsned*, I, 35, II, 475; Buhârî, "İmân", 17, 28, "Salât", 28, "Zekât", 1, "İ'tisâm", 2, 28; Müslim, "İmân", 32-36.

²⁵ Şâfi'i, *İhtilâfû'l-hadis*, s. 93; Ahmed, *Müsned*, V, 352; Müslim, "Cihâd", 2.

²⁶ Şâfi'i'nin dayandığı âyetler şunlardır: el-Bakara 2/193; et-Tevbe 9/5, 29.

²⁷ Hadis metninde açıkça müşrikler ifadesi geçtiği halde Şâfi'i'nin bu hadisi Ehl-i kitap ile ilgili olarak anlaması bizce zorlama görünmektedir.

²⁸ Şâfi'i, *İhtilâfû'l-hadis*, s. 92-93.

²⁹ Mâlik, "Dahâyâ", 6; Ahmed, *Müsned*, III, 23; Müslim, "Cenâiz", 106. İbn Ömer rivayet ettiği bu hadisle amelî sürdürmüş ancak Hz. Âişe sebeb-i vürûdu bildiği için bunun bağlayıcı bir emir olmadığını ve yalnızca yoksullara et verilsin diye vazedildiğini haber vermiştir (bk. Şâfi'i, *İhtilâfû'l-hadis*, s. 150; Buhârî, "Edâhi", 16). İbn Ömer'in genel eğilimi müslümanların menfaatine olan konularda azimle amel edip ruhsatları terketmektir. Burada İbn Ömer kurban etlerinin üç günlük kısmı dışındaki bölümünün saklanmaması emrini azimet, buna izin veren hadisi ruhsat olarak değerlendirmiş ve azimeti tercih ederek kurban etlerinin saklanmamasını istemiştir. Burada babası Hz. Ömer'in fikrini taklit etmiş de olabilir (bk. Kal'acı, *Mevsûatu fıkhi Abdillâh b. Ömer*, Beyrut: Dârü'n-nefâis, 1995, s. 90-91. Ayrıca bk. Kal'acı, *Mevsûatu fıkhi Ömer b. Hattâb*, Beyrut: Dârü'n-nefâis, 1989, s. 40).

nakledilen bir başka rivayet, buradaki yasağın amacını şu şekilde göstermekte ve gerçekte amaçlanan hükmü ortaya koymaktadır:

"Resûlullah zamanında çölden bazı kimseler gelmişti. Kurban bayramı zamanıydı. Resûlullah: "Üç günlük yiyecek ayırıp, gerisini sadaka olarak dağıtın" diye emir verdi. Bir zaman sonra Resûlullah'a gelip, "Ya Resûlullah! İnsanlar artık kurbanlarından faydalanıyor, yağlarını eritip derilerinden kurba yapıyorlar" dediler. Resûlullah, "Bunda ne var?" dedi. Bunun üzerine insanlar, "Ya Resûlullah! Sen kurban etlerinin üç günden fazla saklanmasını yasaklamıştın" dediler. Resûlullah da: "Ben kurban bayramı sırasında gelen misafirlere sebebiyle böyle bir istekte bulundum. Artık yiyin, sadaka verin ve biriktirin" dedi.³⁰

Şâfi'î'ye göre bu rivayet, bir kısım haberlerde, özel bazı durumların olabileceğini gösterir. Hadisin bir kısmı ezberlenip nakledilirken diğer bir kısmı ezberlenmemiş olabilmektedir. Herkes ezberlediği kısmı rivayet ettiği için ihtilâf ortaya çıkmaktadır.³¹

2- İhtilâfî'l-hadis, Resûlullah'ın vazettiği bir sünneti daha sonra neshettiği halde, sahâbînin ilk sünnetin neshedildiğini bilmemesi ve bu iki sünnetten sadece birini öğrenip hıfzından kaynaklanabilmektedir. Şâfi'î'ye göre daha önce vazedilen bir sünnet neshedilmiş ise bu mutlaka Resûlullah tarafından açıklanmış olmalıdır. Sahâbîlerin tamamının herhangi bir konudaki nâsih ve mensuh ilişkisi hakkında bilgisiz olması imkânsızdır.³² Mutlaka bir sahâbî nâsih ve mensuh ilişkisinden haberdardır. Meselâ Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711) nakledildiğine göre Hz. Peygamber bindiği attan düşmüş ve bu olaydan sonra bir süre namazları oturarak kıldırılmıştır. Bu dönemde kendisine tâbi olan cemaatin de oturarak namaz kıldığı nakledilmiştir. Bu rivayete göre namaz bittiği zaman Resûlullah, cemaatin imama uyması gerektiğini ve imam ayakta namaz kılsa cemaatin de ayakta namaz kılması, eğer oturarak namaz kılsa, onların da oturması lazım geldiğini haber vermiştir.³³ Hz. Âişe'den gelen bir başka rivayette de Resûlullah'ın hastalığı sebebiyle rahatsız olarak kıldığı bir namazda oturarak imamlık yaptığı ve ayaktaki cemaate oturmalarını işaret ettiği ifade edilmektedir.³⁴ Bu rivayetlerden imamın oturarak namaz kıldırması durumunda cemaatin de oturması gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak Hz. Âişe'den gelen bir başka rivayette ise Resûlullah'ın vefatından önceki rahatsızlığı sebebiyle Hz. Ebû Bekir'den namaz kıldırmasını istediği, daha sonra biraz rahatlayınca mescide geldiği, Ebû Bekir'in yanına oturup, ona imam olduğu,

³⁰ Mâlik, "Dahâyâ", 7; Şâfi'î, *İhtilâfî'l-hadis*, s. 150; Tirmizî, "Edâhî", 14; Nesâî, "Dahâyâ", 37. Bu haber, ibadetlerle ilgili meselelerde bile Resûlullah'ın sünneti ve hadisleri anlaşılırken *taabbudî* bir bakış açısı yerine, zaman zaman *ta'lîlî* bir yaklaşım tercih edildiğinde daha isabetli sonuçlara varılacağını göstermektedir.

³¹ Şâfi'î, *Risâle*, s. 239.

³² Şâfi'î, *Risâle*, s. 214-215.

³³ Mâlik, "Salâtü'l-cemâa", 16; Şâfi'î, *İhtilâfî'l-hadis*, s. 66-67; Müslim, "Salât", 77.

³⁴ Mâlik, "Salâtü'l-cemâa", 17; Şâfi'î, *Risâle*, s. 252; a.mlf., *İhtilâfî'l-hadis*, s. 67.

Hz. Ebû Bekir ve cemaatin ise ayakta durarak Hz. Peygamber'e tâbi oldukları kaydedilmiştir.³⁵

Şâfi'i'ye göre olayların meydana geliş zamanlarının gösterdiği üzere³⁶ ikinci rivayetdeki hüküm, birincisini neshetmiştir. Ancak bu hususu bilmeyen bir kimse bu iki hadis arasında ihtilâf olduğunu zannedebilir.

Bir başka misal ise şöyledir: Üsâme b. Zeyd'den (ö. 54/673) ribânın sadece veresiyede (nesîe) olacağına dair bir hadis nakledilmiştir.³⁷ Başka bazı rivayetlerde de İbn Abbas'ın (ö. 68/687) peşin alım satımlarda bir dinarın iki dinar ile bir dirhemden de iki dirhemle alışverişinde sakınca görmediği nakledilir.³⁸ Ancak bir başka rivayette bazı malların alışverişindeki ziyadenin faiz olacağı bildirilmektedir.³⁹ Böylece yukarıda, faizi nesîeye hasreden hadisten ayrı olarak, bazı mallarda yapılan ziyadeli değiş tokuşun da faiz olacağı anlaşılmiş olmaktadır. Rivayete göre Resûlullah, "Altını altınla, gümüşü gümüşle, buğdayı buğdayla, arpayı arpayla, hurmayı hurmayla ve tuzu tuzla tartıları eşit ve peşin değiş tokuş olmadıkça satmayın..."⁴⁰ buyurmuştur. Buna göre İbn Abbas, bu ikinci rivayetten habersizdir. Sadece bildiği hususu, yani faizin vadede olacağını rivayet etmekte ve öylece hükmetmektedir. Üsâme b. Zeyd'in, Resûlullah'a farklı iki tür malın (altın-gümüş, hurma-buğday vb.) alım satımıyla ilgili sorulan bir soruya Resûlullah tarafından verilen cevabı duyduğu için sadece onu nakletmiş olabileceği de muhtemeldir.⁴¹

3- Resûlullah, sorulara, soruya uygun cevaplar verebilir ve râvi de bu cevabı uzun ya da kısa olarak nakledebilir. Ayrıca râvi tarafından haberin ifade ettiği anlamın bir kısmı nakledilirken, diğer kısmı aktarılmayabilir.⁴² Bazan da hadisin râvileri, hadis metninde birtakım değişiklikler yapmış olabilirler. Bir başka deyişle hadisi, mânen rivayet ettiklerinde aynı mânayı ifade edeceğini düşündükleri farklı kelimelerle hadisi nakletmiş olabilirler. Meselâ Tahiyyat duası hakkında pek çok rivayet vardır. Bunların bir kısmında Resûlullah'ın Tahiyyat duasını Kur'an'dan bir sûre öğretirmiş gibi sahâbilere öğrettiği belirtilmekle birlikte,⁴³ bu duanın rivayet olunan değişik metinleri bulunmaktadır.⁴⁴ Şâfi'i, İbn Abbas'ın bildiği Tahiyyat duasını okuduğunu, Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) biraz daha farklı bir Tahiyyat duası naklettiğini, Basralılar'ın

³⁵ Mâlik, "Salâtü'l-cemâa", 18; Şâfi'i, *Risâle*, s. 253; a.mlf., *İhtilâfü'l-hadis*, s. 67.

³⁶ Şâfi'i, *Risâle*, s. 254; a.mlf., *İhtilâfü'l-hadis*, s. 67.

³⁷ Şâfi'i, *Risâle*, s. 278; Ahmed, *Müsned*, V, 200; Buhâri, "Büyü", 79; Müslim, "Müsâkât", 101. Hadisi Üsâme'den nakleden İbn Abbas'tır.

³⁸ Şâfi'i, *Risâle*, s. 279; a.mlf., *İhtilâfü'l-hadis*, s. 146.

³⁹ Mâlik, "Büyü", 29-30, 32.

⁴⁰ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 147; Buhâri, "Büyü", 77-78; Tirmizî, "Büyü", 24.

⁴¹ Şâfi'i, *Risâle*, s. 279-280; a.mlf., *İhtilâfü'l-hadis*, s. 148.

⁴² Şâfi'i, *Risâle*, s. 213.

⁴³ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 43; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 24.

⁴⁴ Buhâri, "Ezân", 148; Müslim, "Salât", 55, 60-62; Ebû Dâvûd, "Salât", 178; Tirmizî, "Salât", 100.

Resûlullah'a isnad edilen, değişik bir Tahiyyat duası okuduklarını ve Kûfeliler'in de İbn Mes'ûd'dan nakledilen ve bunların hepsinden farklı bir Tahiyyat duasını aktardıklarını belirtmektedir. Ona göre bunların hepsi birbirine yakın mânalar taşıyan benzer hadislerdir. Bunların hepsinin sahih olma ihtimali mevcuttur. Bu durumda Resûlullah'ın, cemaat halinde veya tek tek sahâbîlere Tahiyyat duasını öğrettiğini söyleyebiliriz. Herkes farklı bir dua metnini ezberlemiş olabilir. Ancak bunların hepsi aynı mânayı ifade etmektedir. Tahiyyat duasıyla Allah'ı tâzim, teşehhüd ve Resûlullah'a dua kastedilmekte olduğundan, her ne kadar lafızlarda ve bazı kelimelerde değişiklik olsa bile Resûlullah herkesin ezberleyip okuduğu duayı kabul etmiştir.⁴⁵

4- Râvinin zabtıyla ilgili ta'n noktalarından biri olan vehm hadisler arasında görülen ihtilâfın sebeplerinden biridir. Vehm şöyle tanımlanmaktadır: Râvinin mürsel bir hadisi muttasıl olarak rivayet etmesi, hadisleri birbirine katarak nakletmesi gibi hadisin sened veya metninde birtakım hatalar yapmasıdır.⁴⁶ Şâfi'i, vehmin hadisler arasında görülen ihtilâfın bir sebebi olabileceğini şöyle açıklamaktadır: "Muhtelif oldukları kesin olan sünnete gelince, belirttiğim üzere bunlar tam olarak ezberlenmemiştir. Başka hadislerde gördüğümüz açıklama sebebinin (sebeb-i vürûd) yokluğu veya muhaddisin vehmi sebebiyle bu hadisler ihtilâflı sayılmışlardır."⁴⁷

c) Arapça

Arapça geniş kelime hazinesine sahip köklü bir dil olup, birtakım özellikleri vardır. Lafızların âmm (genel) veya hâss (özel) gibi niteliklerinin bulunması, özellikle dinî metinlerdeki bu tür lafızların dikkatle incelenmesini gerekli kılmaktadır. İnsanlar arasındaki iletişim dil ile sağlandığına ve dinî metinler de insanların kullandığı lisan üzere ortaya çıktığına göre, ilgili dilin hususiyetlerinin en ince ayrıntısına kadar tetkiki önem arz etmektedir.⁴⁸ Şâfi'i'nin meseleye bakışını şu sözlerinden anlamaktayız:

"Resûlullah Arap diyarında doğmuştur ve Arapça konuşur. Bazan âmm bir söz söyler ve bununla umumî bir mânayı kasteder. Bazan âmm bir söz söyler ama hususî bir mânayı kasteder."⁴⁹

Böyle hadislerde, gerçekte neyin kastedildiği ya Resûlullah'ın, ya âlimlerin çoğunluğunun ya da sahâbîlerin açıklamalarıyla anlaşılır.⁵⁰

⁴⁵ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 43-44.

⁴⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar şerhu Nuhbeti'l-fiker*, Dımaşk: Mektebetü'l-Gazâli, 1992, s. 82.

⁴⁷ Şâfi'i, *Risâle*, s. 216.

⁴⁸ Şâfi'i'ye göre, her müslümanın şahâdet getirecek, Kur'an okuyabilecek, farz olan tekbirleri getirebilecek, tesbih, teşehhüd ve diğer duaları okuyabilecek kadar -imkânı ölçüsünde- Arapça öğrenmesi gerekir (bk. *Risâle*, s. 48-49).

⁴⁹ Şâfi'i, *Risâle*, s. 213, 214; a.mlf., *İhtilâfü'l-hadis*, s. 39.

⁵⁰ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 39.

II. Hadisler Arasındaki İhtilâfı Giderme Yolları

İhtilâf halinde görülen hadisler arasında gerçekten bir çelişkinin var olup-olmadığının öncelikle tesbit edilmesi gerekir. Eğer her iki hadisle de amel etme imkânı varsa, bu hadislerin muhtelif olduğu söylenemez. İhtilâftan bahsedebilmek için ihtilâflı olduğu farzedilen hadisler arasında, birisinin helâl kıldığı bir hususu, diğerinin haram kılması gibi tam bir karşıtlık bulunmalıdır.⁵¹ Dolayısıyla Şâfiî'ye göre ihtilâflı sanılan hadislerin aralarında bir ihtilâfın mevcut olup olmadığına bakılması, ihtilâfı giderme yollarının ilkinin oluşturmaktadır. Bu ilk yol cem' ve te'lif adını alır.⁵²

İhtilâf halinde görülen hadislerin her ikisi de aynı derecede sâbit ise, ihtilâfı gidermek için cem' ve te'lif işlemi geçerlidir. Eğer cem' ve te'lif yapılamıyor ise yani hadisler arasındaki ihtilâf gerçek bir ihtilâf ise aralarında nesh ilişkisi olup olmadığına bakılır. Nesh ilişkisi tesbit edilirse nâsîh hadisle amel edilir. Eğer hadisler arasında nesh ilişkisi tesbit edilemiyor ise, bu durumda hadislerden biri, tercih sebeplerinden birine dayanılarak tercih edilir. Hadislerden birisi diğerinden daha sahih ise, bu durumda daha sağlam olan rivayet diğerine tercih edilir ve ikinci rivayete iltifat edilmez. Ona göre Kur'an'dan, sünnetten veya başka delillerden birinin delâletiyle, daha sağlam olan hadis belirlenebilir. Böylece daha sağlam ve karinelerle kullanılması daha uygun görülen hadis tercih edilir.⁵³

Şâfiî'ye göre, eğer hadisler sübût itibarıyla eşit ve araları da te'lif edilemiyor ise, bu durumda hadisler arasında nesihten bahsedilebilir.⁵⁴ Yani artık hadislerden birinin taşıdığı hüküm, bir diğer hadis tarafından kaldırılmış olmaktadır.

Şâfiî'ye göre hadis, eğer sika râviler tarafından nakledilmek suretiyle Resûlullah'a kadar ulaştırılıyorsa, sabit olur. Bir hadis, ancak yine Resûlullah'tan rivayet edilen ve birinciye muhâlif olan başka bir hadise dayanılarak terkedilebilir. Ona göre, Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler eğer muhtelif iseler, bunların ihtilâfında iki yön vardır: Bu hadisler arasında nâsîh ve mensuh ilişkisi söz konusu olabilir. Bu durumda nâsîh ile amel edilip mensuh bırakılır. İhtilâflı hadislerle ilgili ikinci yön ise şudur: İhtilâflı hadislerden hangisinin nâsîh, hangisinin mensuh olduğuna dair bir işaret bulunamazsa, bu durumda rivayetlerden daha sağlam olanına uyulur. Bu hadisler sağlam-

⁵¹ Şâfiî, *Risâle*, s. 342.

⁵² Meselâ Şâfiî bir tartışmada muhalifine şöyle der: Resûlullah'tan gelen iki hadisin her ikisini de kullanabildiğin sürece bunların ihtilâflı olduğunu söyleme. Onlardan hiçbirini amel dışı bırakmamalıyız. Onların hepsi hakkında bize düşen görev aynıdır. Biz ancak ikisinden birini amelden dü-şürmedikçe kendileriyle amel edemediğimiz hadisleri ihtilâflı addederiz (*İhtilâfû'l-hadis*, s. 199; ayrıca bk. s. 209).

⁵³ Şâfiî, *Risâle*, s. 216.

⁵⁴ Şâfiî, *İhtilâfû'l-hadis*, s. 40.

lık konusunda eşit seviyede iseler hadislerden Kur'an'a ve Sünnet'e *أشبه بكتاب الله* daha benzer olana tâbi olunur.⁵⁵

a) Cem' ve te'lif

İhtilâfî'l-hadîste ilk bakılacak nokta, bu hadislerin hepsiyle birden amel imkânı olup olmadığıdır. Eğer her ikisiyle de amel imkânı varsa, ikisiyle de amel edilir ve hadisler ihtilâfî sayılmaz.⁵⁶ Şâfi'i'ye göre cem' ve te'lif (a) hadislerin her ikisinin de aynı konuda mubah olan farklı durumları bildirdiğinin tesbiti, (b) hadislerden birinin mücmel iken, diğerinin müfesser hadis olduğunun belirlenmesi şeklinde iki yolla yapılır.

İhtilâfî gibi gördüğümüz hadisler, aynı konuda farklı uygulamalara ait hükümler taşıyor olabilir. Ancak her iki farklı uygulama da mubah olduğundan, hadislerin ihtilâfî olduğu söylenemez. Şâfi'i bu tür hadisler için "mubahlık yönünden ihtilâf" başlığını kullanmaktadır.⁵⁷ Mücmel ve onu açıklayan müfesser hadis arasındaki ilişki ise aynen Kur'an'da olduğu gibi âmî ifadeleri tahsis şeklinde ortaya çıkabilir.⁵⁸

(1) İhtilâfî'l-hadîse konu olan hadislerin her ikisinin de mubah hükümler içermesi meselesini şöylece örneklendirebiliriz: İbn Abbas'tan (ö. 68/687) nakledildiğine göre Resûlullah abdest alırken yüzünü ve ellerini birer kere yıkamış ve başını bir kere meshetmiştir.⁵⁹ Osman b. Affân'ın mevlâsı Humrân'dan gelen bir habere göre ise Resûlullah abdest uzuvlarını üçer kere yıkamıştır.⁶⁰ Bu hadislerin birincisine göre, Resûlullah, abdest uzuvlarını birer kere yıkarken, ikincisine göre üçer kere yıkamıştır. Buradan hareketle bu hadislerin ihtilâfî olduğu düşünülebilir. Halbuki Şâfi'i'ye göre bunlar ihtilâfî değildir. Zira bu hadislerden birincisi abdest uzuvlarının **en az** birer kere yıkanması gerektiğini gösterirken, ikincisi ise tam bir abdest için bu uzuvların üçer kere yıkanması gereğine işaret etmektedir. Yani her iki şekilde alınan abdest doğru olmakla birlikte, ikinci hadiste bildirilen şekilde alınan abdest daha faziletlidir.⁶¹

Konuyu açıklayacak bir başka örnek de şöyledir: Rivayete göre Resûlullah, Necm sûresini okumuş ve tilâvet secdesi yapmıştır. Diğer bir rivayette ise Zeyd b. Sâbit'in (ö. 42/662) Resûlullah'ın huzurunda Necm sûresini okuduğu ama tilâvet secdesi yapmadığı kayıtlıdır. Dolayısıyla bu iki rivayet arasında bir ihtilâf olduğu sanılabilir. Şâfi'i bu hadisler hakkında özetle şu değerlendirmeyi

⁵⁵ Şâfi'i, *Um*, XIV, 341.

⁵⁶ Şâfi'i, *Risâle*, s. 341.

⁵⁷ Şâfi'i, *İhtilâfî'l-hadis*, s. 41.

⁵⁸ Şâfi'i, *İhtilâfî'l-hadis*, s. 40, 92.

⁵⁹ bk. İbn Mâce, "Tahâret", 45; Tirmizî, "Vudû", 32.

⁶⁰ İbn Mâce, "Tahâret", 46.

⁶¹ Şâfi'i, *İhtilâfî'l-hadis*, s. 41-42.

yapmaktadır: Bu hadisler bize tilâvet secdelerinin farz değil, mubah olduğunu göstermektedir. Ancak Resûlullah okuduğunda secde ettiğinden, secdeyi terketmek mekruhtur. Farz olmadığından secdeyi terkedenin kazâ etmesi gerektiği söylenemez. Bunlardan birinin diğerini neshettiği de söylenemez. Zira secde etmenin nesh edildiği söylense, secdeyi terketmenin mensuh olduğu da söylenebilir. Zira Resûlullah bu sûreyi okuduğunda secde etmiştir. Dolayısıyla bunlara nâsîh ve mensuh hükmü verilemez, her iki şekilde davranışın da mubah olduğu söylenir.⁶²

Şâfi'i'nin her iki hadisteki hükmü de mubah sayarak hadisleri cem' ve te'lif ettiği bir başka misal ise şöyledir: Rivayete göre sahâbiler Benî Ukayl kabilesine mensup birini, Sakif kabilesi de iki sahâbîyi esir almıştı. Resûlullah Sakif kabilesinin elinde bulunan sahâbîlerle kendi ellerindeki esiri değiş tokuş yapmıştır.⁶³ Bir başka rivayete göre ise bir müşrik esir alınıp üç gün boyunca mescidde bağlı tutulmuştur. Müşrik olmasına rağmen bir müddet sonra serbest bırakılmıştır.⁶⁴ Bir başka hadiste ise Resûlullah'ın Bedir Gazvesi'nde ele geçirilen bir müşriği çölde öldürttüğü kayıtlıdır.⁶⁵ Bu üç hadis, esirler hakkında değişik hükümler taşımaktadır. Şâfi'i'ye göre bunların ihtilâflı olduğu söylenemez. Zira bu hadisler devlet başkanının müşrik esirler hakkında nasıl davranacağını göstermektedir. Devlet başkanı bunlar hakkında ölüm, serbest bırakma, mal veya esir karşılığında salıverme gibi seçenekler arasından maslahata uygun olanını seçebilir. Yani tüm bu davranışlar devlet başkanının yetkisi altındadır. Dolayısıyla bu hadisler arasında neshten bahsedilemez.⁶⁶

(2) İhtilâfû'l-hadîsi mücmel-müfesser ilişkisinin tesbiti ile cem' ve te'lif ederek gidermeye gelince, Şâfi'i'nin savaş hukukuyla ilgili muhtelif görünen hadisleri böyle çözümediğini görmekteyiz. Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivayet edilen bir hadiste Resûlullah insanlar Allah'tan başka ilâh olmadığını söyleyinceye kadar onlarla savaşacağını ve ancak bunu kabul etmeleri durumunda kanlarını ve mallarını kendisinden korumuş olacaklarını belirtmektedir.⁶⁷ Bir başka hadiste ise Resûlullah'ın bir yere ordu gönderdiğinde onlara şu tâlimatı verdiği ifade edilmektedir:

"Eğer müşriklerle karşılaşırsanız onları üç şeye davet edin. Önce onlara İslâmiyet'i kabul etmeyi teklif edin. Eğer müslüman olurlarsa onlarla savaşmayın. Onlara yurtlarını bırakıp muhacirlerin yaşadığı yere gitmelerini söyleyin. Giderlerse muhacirlere verilen hakları onlara da verileceğini, muhacirlere yüklenen sorumluluğun onlara da yükleneceğini söyleyin. Müslümanlara uygulanan Allah'ın hükümleri aynı şekilde onlara da tatbik edilecektir. Yurtlarını terketmezlerse, müslüman bedevilere uygulanacak hükme tâbi

⁶² Şâfi'i, *İhtilâfû'l-hadis*, s. 45-46.

⁶³ bk. Ahmed, *Müsned*, IV, 430; Müslim, "Nezr", 9.

⁶⁴ bk. Ahmed, *Müsned*, II, 452; Buhârî, "Megâzi", 70.

⁶⁵ Şâfi'i, *İhtilâfû'l-hadis*, s. 59.

⁶⁶ Şâfi'i, *İhtilâfû'l-hadis*, s. 58-59.

⁶⁷ Buhârî, "İmân", 17; Müslim, "İmân", 34; Tirmizî, "İmân", 1.

olduklarını söyleyin. Müslümanlarla beraber savaşmadıkça feyden bir pay alamayacaklarını da bildirin. Eğer İslâm'a girmeyi kabul etmez iseler, cizye vermeleri gerektiğini söyleyin, cizye verilerse onu alın ve savaşmayın. Bunu da kabul etmezlerse Allah'a güvenin ve onlarla savaşın!"⁶⁸

Ebû Hüreyre'den nakledilen hadis ile ikinci hadis arasında ihtilâf var gibi görünmektedir. Zira birinci hadiste müslüman olmak savaşı durduracak yegâne şart iken, ikinci hadiste cizye vermekten bahsedilmektedir. Ancak Şâfi'i'ye göre her ne kadar âmîm ifadeler kullanılmış olsa bile, birinci hadisin puta tapanlara, ikinci hadisin ise Ehl-i kitâb'a hâs olduğu bilinince ihtilâf olmadığı ortaya çıkmaktadır.⁶⁹

Konuyu açıklayacak bir başka örnek de namazda konuşma meselesiyle ilgilidir. Rivayete göre Habeşistan hicreti öncesinde namaz kılanlara selâm vermek namaza zarar vermiyorken, İbn Mes'ûd (ö. 32/652), Habeşistan dönüşünde namazda bulunan Resûlullah'a selâm verince Hz. Peygamber namazda konuşulmaması gerektiğini haber vermiştir.⁷⁰ Halbuki bir başka hadiste dört rek'atlı bir namazın ikinci rek'atında selâm vererek namazı bitiren Resûlullah'a Zülyedeyn adlı bir sahâbi tarafından namazı eksik kıldırıldığı hatırlatılmış, Resûlullah da bunu diğer sahâbilerden tevsik ettikten sonra kalan iki rek'atı kıldırması ve sehiv secdesi yaparak namazı tamamlamıştır.⁷¹ Şâfi'i'ye göre birinci hadis namazda kasten konuşmanın yasaklandığını gösteren genel bir hüküm, ikinci hadis ise namazın eksik kılındığını gören birisinin bunu hatırlatabileceğine delâlet eden özel bir mâna taşımaktadır. Buna göre böyle bir konuşma olsa bile geri kalanının kılınarak namazın tamamlanması mümkündür.⁷²

b) Gerçek İhtilâfü'l-Hadisi Çözüm Yolları

aa) Nesh

Şer'î bir hükmün başka bir şer'î hüküm tarafından kaldırılmasına **nesh** denir. Âyetler ve hadisler arasında nesh ilişkisi olup olmadığı ya da nesh sözü konusu ise hangi âyetler ve hadisler arasında nesh ilişkisinin bulunduğu tarih boyunca tartışılmış, günümüzde de tartışılmaktadır.⁷³ Şâfi'i de *er-Risâle*'de

⁶⁸ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 93. Müslim, "Cihâd", 2.

⁶⁹ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 92-93.

⁷⁰ bk. Ahmed, *Müsned*, I, 415.

⁷¹ bk. Mâlik, "Salât", 58-60; Abdürrezzâk, *el-Musannef* (nşr. Habiburrahman el-A'zamî), I-XII, Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1983, II, 296; Buhârî, "Sehv", 4; Müslim, "Mesâcid", 97-102; Tirmizî, "Salât", 292.

⁷² Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 167-169.

⁷³ Geniş bilgi için bk. Ali Osman Koçkuzu, *Hadiste Nasih-Mensuh Meselesi*, İstanbul: MÜFAV Yay., 1985, s. 89-102; Süleyman Ateş, *Kur'an'da Nesh Meselesi*, İstanbul 1996; Remzi Kaya, *Kur'an-ı Kerim'de Nasih-Mensuh Ayetlerin Tesbiti*, (yüksek lisans tezi, 1986), UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

nâsîh ve mensuh konusuna uzun bir bölüm ayırmıştır.⁷⁴ Tarih boyunca İslâm âlimlerini en çok yoran ve meşgul eden problemlerden birisi de nâsîh ve mensuh konusudur. İbn Haldûn'un da (ö. 808/1405) belirttiği üzere Şâfiî, bu konuda önemli bir otoritedir.⁷⁵ Şâfiî'ye göre hadisler arasında nesh, iki hadis cem edilemeyecek kadar muhtelif ise söz konusu olmaktadır.⁷⁶ Eğer iki hadis birbirine zıt hükümler taşıyor, aralarında cem' ve te'lif de mümkün değilse, bazı delillere dayanılarak bu iki hadis arasında nesh ilişkisi olduğu sonucuna varılabilir. Şâfiî'ye göre şer'î deliller arasında neshin vuku bulup bulmadığına ancak sünnet, sahâbî sözü, vürüd vakti ve kıyas gibi birtakım karînelere bakılarak karar verilebilir.

1- Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde önceden vazettiği bir sünneti neshettiğini açıklaması, sünnetin delâletiyle neshin tesbit edilebileceğini göstermektedir. Meselâ, Resûlullah kurban etlerinin üç günden fazla saklanmasını yasaklamıştı.⁷⁷ Ancak daha sonra bunu kurban bayramı günlerinde çölden gelen bazı kimselere yiyecek verilsin diye yasakladığını ve artık kurban etlerinin yenilebileceğini, sadaka olarak verilebileceğini ve biriktirilebileceğini haber vermiştir.⁷⁸ Böylece de önceki hükmünü kaldırmıştır.⁷⁹ Bir başka rivayete göre ise Resûlullah önceleri kabir ziyaretini yasaklamışken daha sonra buna izin vermiş, hatta tavsiye etmiştir.⁸⁰

2- Sahâbilerin şer'î hükümler arasında vuku bulan neshe dair yaptıkları açıklamalar da nâsîh ve mensuh konusuna açıklık getirmektedir. Meselâ Übey b. Kâ'b (ö.22/643), guslün ancak inzâl olması durumunda vâcip olacağını düşünmekteydi. Zira Resûlullah'ın cinsel birleşmeyi inzâl olmadan bırakan kişi hakkında "Uzunu yıkasın, abdest alıp namaz kulsun" buyurduğunu işitmişti.⁸¹ Bir başka rivayette ise Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693), Resûlullah'ın "Su (gusül) inzâl olan su sebebiyle vâcip olur" buyurduğunu nakletmiştir.⁸² Hz. Âişe (ö.

⁷⁴ Şâfiî, *Risâle*, s. 106 vd.

⁷⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime* (nşr. Derviş el-Cüveydi), Beyrut: el-Mektebetü'l-asiyye, 1995, s. 411.

⁷⁶ Şâfiî, *İhtilâfî'l-hadis*, s. 40.

⁷⁷ Mâlik, "Dahâyâ", 6; Ahmed, *Müsned*, III, 23; Müslim, "Cenâiz", 106.

⁷⁸ Mâlik, "Dahâyâ", 7; İbn Mâce, "Dahâyâ", 37; Tirmizi, "Edâhi", 14.

⁷⁹ bk. Şâfiî, *İhtilâfî'l-hadis*, s. 150. Kanaatimizce Şâfiî'nin bu meseleyi nesh ile açıklaması düşünce yapısından kaynaklanmaktadır. Resûlullah'ın her kararını vahiy kaynaklı ve kıyamete kadar geçerli sayan bir metoda sahip olduğundan, iki hükümden birinin diğerini mutlaka neshedip ortadan kaldırdığı sonucuna varmaktadır. Hâlbuki her iki hükümle de gerektiğinde amel edilebileceğini söylemek, hatta gerekirse bir başka karar verilebileceğine hükmetmek daha mâkul görünmektedir. Meselâ bu hadisede Hz. Peygamber'in uygulamasına dayanarak ihtiyaç olduğu zaman gerekirse bir günlük bile et almadan aç durumdaki insanlara yardım için kurban etlerinin verilmesi gerektiği söylenebilir.

⁸⁰ Müslim, "Cenâiz", 106.

⁸¹ Ahmed, *Müsned*, V, 113; Buhârî, "Gusül", 29.

⁸² Geniş bilgi için bk. San'ânî, *Sübülü's-selâm şerhu Bulûgî'l-merâm* (nşr. Fevâz Ahmed Zemerli), I-V, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1997, I, 174 vd.

58/677) ise Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu söylemektedir: "Sünnet yerleri birleşince gusûl gerekir."⁸³ Hz. Âişe'nin rivayetinin önceki hükmü neshettiğini Sehl b. Sa'd'ın şu sözünden anlamaktayız: "Önceleri inzâl olmadıkça gusûl gerekmezdi, ancak sonra bu terkedildi. Sünnet yerleri birleşince gusûlün gerekeceği hükmü açıklandı."⁸⁴

3- Çelişen iki hadis arasında nesh vuku buluyorsa, elbette ki zaman itibariyle daha sonra olan nâsih, önce bildirilen hüküm mensuh olacaktır. Meselâ Enes b. Malik'ten (ö. 93/711) gelen bir rivayete göre Resûlullah atından düşüp yaralandığı zaman namazları oturarak kıldırılmış, sahâbiler de onunla birlikte oturarak namaz kılmışlardı.⁸⁵ Ancak Hz. Âişe'den şöyle bir rivayet gelmektedir: "Resûlullah ömrünün son günlerinde Ebû Bekir'e namazları kıldırmasını emretti. Ebû Bekir namaz kıldırırken, Resûlullah gelip yanına oturdu ve Ebû Bekir'e imam oldu. O da (Allah Resûlü'nün tekbirlerini duyurmak suretiyle) cemaate ayakta imam oldu."⁸⁶ Şâfi'i'ye göre bu namazlardan ikincisi Resûlullah'ın vefatına sebep olan hastalığı sırasında kıldırıldığı bir namaz olduğundan birincisini neshettiği söylenebilir.⁸⁷

4- Şâfi'i'ye göre kıyasa uygunluk da nâsih ve mensuh ilişkisi tesbit edilirken göz önünde tutulması gereken bir kriterdir. Daha doğrusu bir hadisin diğerini neshettiğine dair yukarıda arzedilen esaslarla bir sonuca varılırken, kıyasa uygunluk prensibi de nazarı itibara alınabilir. Meselâ "Hacamat yapanın da yaptırmanın da orucu bozulmuştur"⁸⁸ hadisinin "Resûlullah oruçlu ve ihramlı iken hacamat yaptırırdı" hadisiyle (eğer hadisler sabit iseler) neshedildiğini söyleyen Şâfi'i, orucun vücuda giren şeyler sebebiyle bozulacağını, vücuttan çıkan şeylerin orucu bozmayacağını söyleyerek ikinci hadisin kıyasa daha uygun olduğunu belirtmiştir.⁸⁹

Şâfi'i âyetler arasında neshin vuku bulabileceğini düşünmektedir. Ona göre "Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak ondan daha iyisini veya benzerini getiririz...."⁹⁰ âyeti buna delâlet etmektedir. Yine "Biz bir âyeti bir âyetle değiştirdiğimiz zaman, Allah ne indirdiğini iyi bilir. Onlar "sen uyduruyorsun" derler"⁹¹ âyetinin de bu hususu açıkladığını düşünmektedir.⁹² Meselâ, Şâfi'i'ye

⁸³ Mâlik, "Tahâret", 71; Tirmizî, "Tahâret", 80.

⁸⁴ Şâfi'i, *İhtilâfû'l-hadis*, s. 60.

⁸⁵ Mâlik, "Salâtü'l-cemâa", 16; Müslim, "Salât", 77.

⁸⁶ Mâlik, "Salâtü'l-cemâa", 18; Buhârî, "Ezân", 47; Müslim, "Salât", 97; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 142.

⁸⁷ Şâfi'i, *İhtilâfû'l-hadis*, s. 66-67, 85.

⁸⁸ Buhârî, "Savm", 32; Tirmizî, "Savm", 60. Ancak yine de Şâfi'i oruçlunun ihtiyaten hacamat yaptırmasının daha iyi olacağını belirtmektedir. Zira bu güç kaybına sebep olur ve orucunu bozmak zorunda kalabilir.

⁸⁹ Şâfi'i, *İhtilâfû'l-hadis*, s. 144.

⁹⁰ el-Bakara 2/106.

⁹¹ en-Nahl 16/101.

göre "Sizden sabırlı yirmi kişi onlardan iki yüz kişiyi yener"⁹³ âyeti "Şimdi Allah yükünüzü hafifletti; çünkü içinizde zaaf bulunduğunu biliyordunuz....Sizden yüz kişi iki yüz kişiyi yener..."⁹⁴ âyetiyle neshedilmiştir.⁹⁵

Şâfi'ye göre bir sünnetin bir başka sünneti neshetmesi de mümkündür. Buna dair pek çok örnek yukarıda zikredilmiştir. Kurban etlerinin üç günden fazla saklanması ve nehyedilmesi⁹⁶ ve oturarak namaz kıldırarak imama uyan cemaatin de oturarak namaz kılması gerektiği⁹⁷ gibi hükümler, sünnetin sünneti neshettiğine örnek olarak gösterilebilir.

Şâfi'ye göre, sünnet Kur'an'a tâbidir, dolayısıyla ona muhalif olamaz. Sünnet ancak Kur'an'ı beyan eden bir unsurdur. Şâfi', sünnetin beyan mevkiinde olmasına ve Kur'an'da âyetlerin yalnızca âyetler tarafından neshedilebileceğinin belirtilmesine dayanarak sünnetin Kur'an'ı neshedemeyeceğini düşünmektedir. Bu konudaki değerlendirmesi şöyledir:

"Allah Kur'an'ın ancak Kur'an tarafından neshedilebileceğini ve sünnetin Kur'an'ı neshedemeyeceğini açıklamıştır. Zira sünnet, hakkında Kur'anî delil bulunan konularda Kur'an'a tâbidir. Allah'ın mücmel olarak indirdiği hususları ise sünnet açıklar. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Âyetler onlara açık açık okununca, bizimle karşılaşmayı ummayanlar, 'Bundan başka bir Kur'an getir veya onu değiştir' dediler. De ki O'nu kendiliğinden değiştiremem. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Ben rabbime karşı gelsem büyük bir günün azabına uğramaktan korkarım."⁹⁸

Burada Allah, peygamberine, kendisine indirilene uymayı farz kıldığını ve onu kendiliğinden değiştiremeyeceğini haber vermiştir⁹⁹. Şâfi'ye göre sünnet, Kur'an'ı neshedemez, ancak iki âyetten hangisinin nâsih olduğunu gösterebilir. Meselâ yakın akrabaya vasiyet etmeyi bildiren âyetin¹⁰⁰ miras âyetleriyle¹⁰¹ neshedildiğini, "Vârise vasiyet olmaz"¹⁰² hadisine dayanarak anlamaktayız.¹⁰³

Nesh konusunda Şâfi'nin en önemli tesbiti, Kur'an'ın sünneti neshedip edememesi meselesiyle ilgilidir. Ona göre Kur'an tek başına sünneti neshedemez. Kur'an âyetinin bir sünneti neshedebilmesi için ikinci bir sünnetin, âyetin sünneti neshettiğine dair bir bilgi sunması gerekir. Dolayısıyla sünnet yine sünnet tarafından neshedilmiş olur. Burada Kur'an, sünneti şartlı

⁹² Şâfi'i, *Risâle*, s. 106-108.

⁹³ el-Enfâl 8/65.

⁹⁴ el-Enfâl 8/66.

⁹⁵ Şâfi'i, *Risâle*, s. 127-128.

⁹⁶ Şâfi'i, *Risâle*, s. 235.

⁹⁷ Şâfi'i, *Risâle*, s. 251 vd.

⁹⁸ Yûnus 10/15.

⁹⁹ Şâfi'i, *Risâle*, s. 106-107.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/180.

¹⁰¹ en-Nisâ 4/11, 12.

¹⁰² Buhâri, "Vesâyâ", 6; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 6.

¹⁰³ Şâfi'i, *Risâle*, s. 137-142. İmam Malik de bu iki âyetin birbirini neshettiği kanaatindedir (Mâlik, "Vasiyyet", 4).

olarak neshedebilir de diyebiliriz. Şâfi'î bu konuda şunları söylemektedir: "Eğer sünnet, Kur'an'la neshedilecek olursa, birinci sünnetin sonraki sünnetle neshedildiğini bildiren bir başka sünnet daha bulunmalıdır"¹⁰⁴. Bu ikinci sünnetin konulmama ve Resûlullah tarafından açıklanmama ihtimali de yoktur.¹⁰⁵ Yine bu nâsih sünnetin rivayet edilmeme ihtimali de bulunmamaktadır.¹⁰⁶ Mensuh rivayet edilmiş olup da nâsihin nakledilmemesi imkânsızdır. Resûlullah bu ikinci sünnetle insanların nâsih hükmü anlayarak ona göre davranmalarını, mensuh hükmü tatbik etmemelerini amaçlamaktadır.¹⁰⁷

Şâfi'î, Kur'an'ın sünneti neshedebileceğini düşünmenin ne gibi sonuçlar doğurabileceğini, muarızıyla arasında geçen bir konuşmayı aktararak şöyle açıklamaktadır:

"Şâfi'î: Kur'an'ın sünneti neshetmesi, ikinci bir sünnetin, birinci sünneti neshetmesi dışında câiz olmaz."¹⁰⁸

Muarız: Bu konuyu açıklamamı istiyorum.

Şâfi'î: Farzet ki Resûlullah bizim uymamız gereken bir sünnet koysun. O'nun tarafından, bu sünnetin neshedildiğini açıklayan bir ikinci sünnet gelmedikçe, Kur'an'ın, birinci sünneti neshettiği söylenebilir mi? Meselâ: "Resûlullah "Allah alım satımı helâl, faizi haram kılmıştır"¹⁰⁹ ve "karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna"¹¹⁰ âyetlerinden önce bazı alım satım akidlerini yasaklamıştır;¹¹¹ yine Resûlullah "Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız....haram kılınmıştır"¹¹² ve "Bunlardan başkasını namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla istemeniz size helâl kıldı"¹¹³ âyetlerinden önce bir kadının halasıyla veya teyzesiyle aynı anda aynı kocanın nikâhına girmesini yasakladı,¹¹⁴ o halde rıza ile yapılan her alım satım akdi¹¹⁵ ve bir kadının halası ve teyzesiyle aynı kocanın nikâhında bulunması câizdir" demek doğru olur mu? Yine "Resûlullah köpek dişli yırtıcı hayvanların yenilmesini "De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum"¹¹⁶ âyetinden önce yasakladı, o halde insan eti ve bu yasaklananlar dışında her canlının etini yemek helâldir" diyebilir miyiz? Aynı şey mestler konusunda da

¹⁰⁴ Şâfi'î, *Risâle*, s. 110.

¹⁰⁵ Şâfi'î, *Risâle*, s. 221.

¹⁰⁶ Şâfi'î, *Risâle*, s. 109.

¹⁰⁷ Şâfi'î, *Risâle*, s. 220-221.

¹⁰⁸ bk. Şâfi'î, *Risâle*, s. 108, 111, 222.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/275.

¹¹⁰ en-Nisâ 4/29.

¹¹¹ Şâfi'î, *Risâle*, s. 232.

¹¹² en-Nisâ 4/23.

¹¹³ en-Nisâ 4/24.

¹¹⁴ Mâlik, "Nikâh", 20.

¹¹⁵ bk. *Risâle*, s. 111, 232.

¹¹⁶ el-En'âm 6/145.

câiz olur mu? Yine "Onların mallarından sadaka al"¹¹⁷ âyeti gereğince beş veskten az olan mallardan da zekât alınması gerekmez mi?¹¹⁸

Dolayısıyla Şâfi'i, sünnetin Kur'an'ı beyan edebileceği düşüncesinden hareketle, umumî ifadeli Kur'an âyetlerine dayanılarak bunları tahsis ve tebyîn eden sünneti ortadan kaldırmaya yönelik düşünceleri engellemek maksadıyla Kur'an'ın sünneti neshini, bir başka sünnetin bu neshin vuku bulduğunu açıklamasına bağlamıştır.

bb) Tercih

Hadisler arasında görülen ihtilâfı giderme yollarından biri de rivayetler arasında tercih sebeplerinden birine dayanarak tercihte bulunmaktır. Böylece hadislerden biri tercihe daha lâıyk olduğundan kendisiyle amel edilir. Diğeri ise amel edilmemekle birlikte zayıf bir hadis olarak kabul edilmez. Ancak tercih edilen hadisin bir üstünlüğü var demektir.¹¹⁹

Tercihin keyfi olmayacağı açıktır. Tercih edilen hadisin mutlaka birtakım yönlerden, diğer rivayetten üstün olması gerekmektedir. Meselâ sabah namazının ortalık aydınlanınca kılınmasının daha faziletli bir davranış olacağını bildiren ve Râfi' b. Hadîc'den nakledilen bir hadis¹²⁰ ile sabah namazının Resûlullah döneminde karanlıkta kılındığını (vaktin evvelinde) gösteren ve Hz. Âişe'den gelen bir hadis¹²¹ arasında görülen ihtilâf hakkında Şâfi'i muhatabıyla arasında geçen bir konuşmayı şöyle nakleder: "Bana biri şöyle dedi: Bizler Râfi' b. Hadîc'in hadisine dayanarak sabah namazını ortalık aydınlanınca kılarız. Bunun daha faziletli olduğunu düşünmekteyiz. Sen de zaten, iki hadis birbiriy-le çelişirse birini almamızın câiz olduğunu düşünmekteyiz. Bizler bu hadis Hz. Âişe'nin hadisine muhalif olduğu fikrindeyiz. Ben de ona şöyle dedim: Eğer bunlar birbiriy-le ihtilâflı ise bize ve size düşen diğerine değil, Hz. Âişe'nin hadisine uymaktır. Çünkü kabul ettiğimiz kural şudur: Hadisler eğer ihtilâflı olursa bunlardan birini, ancak onun diğerinden güçlü olduğunu gösteren bir sebebe binaen tercih etmek gerekir. O da bana "Nedir o sebep?" dedi. Ben de şöyle dedim: Hadislerden birinin, Kur'an'a daha çok benzemesidir (uygun olmasıdır). Eğer Kur'an'a benzerse onda delil olma özelliği var demektir. O, "Biz de aynı şeyi söylüyoruz" dedi. Ben de şöyle dedim: Eğer Kur'an'da bu tercihi sağlayacak bir nas yoksa bize göre uygun olan en sabit olanı tercih etmektir. Bu da, hadisi rivayet edenin daha mâruf, meşhur ve hâfız olmasıyla

¹¹⁷ et-Tevbe 9/103.

¹¹⁸ Zekâtın beş veskten fazla miktardaki mallara gerekeceğine dair rivayet için bk. Mâlik, "Zekât", 1; Şâfi'i, *Üm*, XIV, 448; Ahmed, *Müsned*, III, 44, 97; Dârimî, "Zekât", 11; Buhârî, "Zekât", 4, 32, 42; Müslim, "Zekât", 1-3; İbn Mâce, "Zekât", 6; Ebü Dâvûd, "Zekât", 2; Tirmizî, "Zekât", 7; Nesâî, "Zekât", 5, 18, 24.

¹¹⁹ Çakan, *Hadisler'de Görülen İhtilaflar*, s. 209.

¹²⁰ bk. Tirmizî, "Salât", 3.

¹²¹ bk. Buhârî, "Salât", 13; Müslim, "Mesâcid", 230-232.

olur. Ya da tercih ettiğimiz hadis iki veya daha fazla isnadla rivayet edilirken, diğerinin tek isnadla rivayet edilmesiyle gerçekleşir. Daha fazla tarikten rivayet edilen hadis, hıfz bakımından az isnadlı hadisten daha üstündür. Yahut da tercih ettiğimiz, Allah'ın Kitabı'ndaki mânaya daha benzer olmasıdır. Veya diğer hadislerle benzer olmasıdır. Âlimlerin daha iyi bildiği veya kıyasa ya da bu iki hadis dışındaki sünnete daha uygun olan ve sahâbilerin çoğu tarafından benimsenen rivayet daha üstündür."¹²²

Şâfi'i bu sözleriyle kendisine göre tercih sebebi olabilecek hususların hemen hemen tamamını zikretmiş olmaktadır. Buna göre Kur'an'a uygunluk, râvinin şöhreti ve ilmî durumu, râvilerin çokluğu, sünnete uygunluk, âlimlerin çoğunun benimsemesi, kıyasa uygunluk ve sahâbilerin çoğunun benimsemesi Şâfi'i için ihtilâflı görülen hadisler arasında tercih sebebidir. Bunlar dışında şu üç hususun da Şâfi'i tarafından tercih sebebi olarak zikredildiğini görmekteyiz: İcmâya uygunluk,¹²³ muttasıl sened¹²⁴ ve rivayetin ek bilgi taşıması.¹²⁵

1- Şâfi'i'nin ihtilâflı hadisler arasında yapacağı tercihte ilk araştırdığı hususlardan birisi, bu iki hadisten birinin delil olmasının daha uygun olacağına dair Kur'an'da bir delâlet olup olmadığıdır. Ona göre Kur'an'a uygun düşen rivayet tercih edilmeye daha lâyıktır¹²⁶. Meselâ Hz. Âişe'ye, İbn Ömer'in "Ölü, kendisi için ağlanması sebebiyle azap görür"¹²⁷ diye bir rivayette bulunduğu haber verilmiştir. Bunun üzerine o şöyle demiştir: "Abdullah yanılmış ya da unutmuş. Yalan söylediğine inanmıyorum. Resûlullah bir yahudi kadının mezarının yanından geçmişti. O sırada kadının ailesi ağlamaktaydı. Bunun üzerine Resûlullah, "Onlar ağlıyorlar. Kadınsa azap görüyor" dedi.¹²⁸ Şâfi'i bu rivayetlerden Hz. Âişe'nin naklettiğinin Kur'an'a daha uygun olduğunu söylemektedir. Zira Kur'an'da "İnsan için ancak çalıştığı kadarının karşılığı verilir,"¹²⁹ "Kimse kimsenin günahını yüklenmez"¹³⁰ buyurulmaktadır. Bu âyetlerin delâletiyle Hz. Âişe'nin naklettiği hadisin, kabule daha lâyık olduğu anlaşıl-maktadır.¹³¹

2- Şâfi'i'ye göre râvinin ilmî durumu ve şöhreti de tercih sebeplerindedir. Aralarında ihtilâf olduğu görülen ve her ikisiyle amel imkânı bulunmayan hadislerden, râvisi daha iyi derecede bilgiye sahip olanın rivayeti tercih edilir.

¹²² Şâfi'i, *Risâle*, s. 282-285.

¹²³ Şâfi'i, *Risâle*, s. 373.

¹²⁴ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 145-146.

¹²⁵ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 137.

¹²⁶ Şâfi'i, *Risâle*, s. 284.

¹²⁷ Buhâri, "Cenâiz", 33; Müslim, "Cenâiz", 16, 18, 19.

¹²⁸ Mâlik, "Cenâiz", 37; Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 162.

¹²⁹ en-Necm 53/39.

¹³⁰ el-En'am 6/164.

¹³¹ İhtilâflı hadislerden Kur'an'a daha uygun olanının tercih edileceği yolunda Şâfi'i'nin diğer açıklamaları için bk. Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 70, 109, 124, 125, 132, 163, 190, 191.

Şâfi'i'ye göre ehl-i hadis içerisinde hadis ilmiyle gerçekten meşgul olduğu bilinenler vardır. Bunlar babalarından, amcalarından, akrabalarından ya da arkadaşlarından hadis öğrenip tahammül ettikleri ve yine hadis meselelerini müzakere edenlerle (ehlü't-tenâzu') çokça buldukları bilinmektedir. Bunlar hadislerin iyi ezberlenmesi ve korunması konusunda üst seviyededirler. Daha alt seviyedekilerin hadisleriyle ihtilâf halinde bunların rivayetlerini kabul etmek daha evlâdır.¹³² Meselâ Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette cünüp olarak sabahlayan kişinin artık o gün oruç tutmayacağı¹³³ bildirilirken, Hz. Âişe'den gelen bir haberde ise Resûlullah'ın cünüp olarak sabahladığı ve o gün oruç tuttuğu kayıttır.¹³⁴ Bu iki rivayet arasında ihtilâf olduğu açıktır. Ümmü Seleme'den de Hz. Âişe'yi destekleyen bir söz nakledilmiştir. Şâfi'i, hem Hz. Âişe'nin hem de Hz. Ümmü Seleme'nin zabt bakımından üst derecelerde olduklarını ve Hz. Peygamber'in hanımlarının böyle bir durumu daha iyi bileceklerini belirterek, onların rivayetini tercih etmiştir.¹³⁵

3- Şâfi'i bir diğer tercih sebebinin şöyle açıklar: İki kişi tarafından rivayet edilen hadis hıfz bakımından ve yanılma olmaması açısından, bir kişinin naklettiği hadisten daha üstün sayılır. Beş kişi tarafından rivayet edilen hadis bir kişinin naklettiği hadisten daha üstündür.¹³⁶ Bu sözleriyle Şâfi'i râvi çokluğunun ihtilâflı rivayetler arasında yapılacak bir tercihte, tercih sebebi olduğunu açıkça belirtmektedir. *İhtilâfü'l-hadis*'inde ise bu konuya dair birkaç örnek sunmaktadır: Meselâ, İbn Ömer ve Vâil b. Hucr'dan Resûlullah'ın namazda rükûa giderken ve rükûdan doğrulurken ellerini kaldırdığı nakledilmiştir. Yine Ebû Hâmid es-Saidî benzer bir rivayeti, on kadar sahâbinin yanında yapmış, onların hepsi onu tasdik etmişlerdir.¹³⁷ Başka birtakım rivayetlerde ise bunların aksine, Resûlullah'ın namazda rükûya varırken ve rükûdan doğrulurken ellerini kaldırmadığı nakledilmiştir. Şâfi'i birinci gruptaki hadisleri, *râvilerinin çokluğuna* dayanarak tercih etmiş ve namazda rükûa varırken ve rükûdan doğrulurken elleri kaldırmanın sünnet olduğuna hükmetmiştir.¹³⁸

Bir başka örnek de şudur: İbn Abbas'ın güneş tutulduğunda kûsûf namazını altı rükû ve dört secdeyle kıldıracağı rivayet edilmiştir. Hz. Âişe, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Kesîr b. Abbas'tan ise Resûlullah'ın dört rükû ve dört secde ile kûsûf namazı kıldıracağı nakledilmiştir.¹³⁹ Şâfi'i ikinci rivayeti yapan sahâbilerin

¹³² Şâfi'i, *Risâle*, s. 382.

¹³³ Müslim, "Sıyâm", 75.

¹³⁴ Müslim, "Sıyâm", 76.

¹³⁵ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 142. Şâfi'i'ye göre Hz. Âişe'nin ve Ümmü Seleme'nin rivayeti ayrıca çok râvili olduğu, akla ve sünnete uygun düştüğü için tercih edilmiştir. Bu konuyu açıklayan bir başka örnek için bk. *İhtilâfü'l-hadis*, s. 148.

¹³⁶ Şâfi'i, *Risâle*, s. 281.

¹³⁷ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 126-127; Müslim, "Salât", 21-25; Tirmizî, "Salât", 76.

¹³⁸ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 126-130.

¹³⁹ Müslim, "Kûsûf", 4, 5, 6; Tirmizî, "Vitr", 44.

nacağına dair gelen rivayetle, normal iki rek'atlık bir namaz şeklinde kılınacağı hükmü arasındaki ihtilâfı, Şâfi'i birinci rivayetin ek bilgi içermesi -bir rek'atta iki rükû edilmesi- sebebiyle onu tercih ederek çözmektedir.¹⁵⁶ Aynı şekilde Resûlullah'ın Tebuk Seferi'nde öğle ile ikindiye, akşam ile de yatsıya cem' ederek kıldığına dair gelen rivayeti, İbn Mes'ûd'dan gelen ve sadece Müzdelife'de namazların cem' edildiğini bildiren habere, öncekinin ek bilgi taşıması sebebiyle tercih etmiştir.¹⁵⁷

Bunlardan başka tercihte Şâfi'i'nin güçlendirici unsur gibi algılayıp kullandığı deliller de vardır. Meselâ, rivayetin âlimler arasında daha çok bilinmesi¹⁵⁸ ve amel edilmesi¹⁵⁹ bir tercih sebebidir. Yine Şâfi'ye göre daha genç ve önce sahâbe olanların rivayetleri, diğerlerinin hadislerine tercih edilir.¹⁶⁰ Ayrıca lafzın açıklığı ve konuya açıklık getirmesi¹⁶¹ ile müslümanların maslahatına daha uygun hüküm içermesi¹⁶² de ilgili hadisin tercihinin yardımcı unsurlardır.

Şu nokta kesindir ki sünnetin Kur'an dışında delil sayılan hususlarla ihtilâflı olması durumunda Şâfi'ye göre sünnet dışındakilere iltifat edilmez.¹⁶³ Sünnetin Kur'an ile ihtilâflı olabileceğini ise Şâfi'i mümkün görmemektedir. Ona göre nebevî sünnet hiçbir zaman Kur'an'a muhalif olamaz.¹⁶⁴ Şâfi'ye göre Allah, insanlara hüccetini iki şekilde bildirmiştir. Bu yolların her ikisinin esası da Kur'an'da bulunmaktadır. Bunların birincisi Kur'an-ı Kerim'dir. İkincisi ise Allah'ın tâbi olmamızı emrettiği sünnettir. (...) Allah, kendisine indirilene uymasını Resûlullah'a emretmiş ve insanlara da Resûlullah'a itaat etmeyi farz kılmıştır. Arapça ise pek çok mânaya gelmesi mümkün lafızlarla doludur. Kur'an'da bazı âyetler genel lafızlarla gelir, ancak özel bir hüküm kastedilir. Bazan âyette mücmel olarak bildirilen bir hükmü sünnet açıklar. Sünnet Kur'an'ın yanında böyle bir mevkiye sahiptir. Dolayısıyla sünnetin Kur'an'a muhalif olması düşünülemez. Sünnet Kur'an'da bildirilen hususlara aynen tâbidir. O, Allah'ın muradını açıklayıcıdır ama her hâlükârda Kur'an'a tâbidir.¹⁶⁵

¹⁵⁶ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 137. Benzer bir delili namazda rükûya giderken ve rükûdan doğrulurken ellerin kaldırılması meselesinde de ileri sürmektedir (bk. *İhtilâfü'l-hadis*, s. 128). Yine Resûlullah'ın Kâbe içinde namaz kıldığını bildiren hadisi, aksini haber veren hadise tercih etmektedir (bk. *Üm*, XIV, 382-383).

¹⁵⁷ Şâfi'i, *Üm*, XIV, 347-348. Elbette Şâfi'i'nin bu rivayeti tercihinde namazların cem' edilmesi konusundaki diğer hadisler asıl etkindir.

¹⁵⁸ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 125.

¹⁵⁹ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 124; 131; 200;

¹⁶⁰ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 148.

¹⁶¹ Şâfi'i, *İhtilâfü'l-hadis*, s. 162.

¹⁶² Şâfi'i, *Risâle*, s. 245.

¹⁶³ Şâfi'i, *Üm*, XIV, 342.

¹⁶⁴ Şâfi'i, *Risâle*, s. 173, 228.

¹⁶⁵ Şâfi'i, *Risâle*, s. 221-223.

Şâfi'i'ye göre sünnet Kur'an'ı açıklarken, mücmel âyetleri beyan, âmm âyetleri tahsis eder. Bu durum sünnetin Kur'an'a muhalefeti olarak görülemez. Kur'an'da nas bulunan konularda Resûlullah'ın koyduğu sünnetin Kur'an gibi bir nas olması ve mücmeli Allah adına açıklaması bakımından Kur'an'a muvâfıktır.¹⁶⁶ Meselâ, Kur'an'da nikâhlanması haram olanlar arasında¹⁶⁷ bir kadın ile teyzesi veya halasının aynı nikâh altında toplanmasının haram olduğu bildirilmemektedir. Bu durum sünnetle sabittir.¹⁶⁸ Şâfi'i bunun muhalefet sayılmayacağını, sünnetin Kur'an'ın âmm ve hâs yönlerini açıkladığını söylemektedir.¹⁶⁹

Arz hadisi olarak bilinen "Size benden bir şey ulaşırsa onu Allah'ın kitabına arzedin. Eğer ona muvâfıksa onu söylemişimdir. Yok, eğer muhalif olursa onu ben söylememişimdir"¹⁷⁰ şeklindeki rivayeti râvisinin mechullüğü sebebiyle kabul etmemiştir. Dolayısıyla sünnet asla Kur'an'a muhalif olamaz. Kur'an asıl, sünnet ise ona tâbidir.¹⁷¹ Ancak sünnetin Kur'an'ı beyan yetkisi vardır ve bu durum asla ihtilâf olarak kabul edilemez.¹⁷²

Sonuç

İmam Şâfi'i'nin temel ilke olarak her sünnetle amel etmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu ilkedен hareketle ihtilâfî'l-hadîsi, her iki hadis grubuyla amel imkânı kalmayan durumlara hasretmektedir. Ona göre ihtilâflı zannedilen hadislerin her ikisiyle de bir şekilde amel etme imkânı var ise bunların muhtelif olduğu söylenemez ve her iki hadisle de amel edilir. Bunun için çelişkili zannedilen hadisler hakkında yapılacak ilk işlem cem' ve te'liftir. Şâfi'i'ye göre ancak cem' ve te'lif edilemeyen hadisler arasında nesh ilişkisinden söz edilebilir.

İmam Şâfi'i hadisler arasında görülen çelişiklerin ağırlıklı olarak râvilerden kaynaklandığı düşüncesindedir. Bir anlamda râvi tasarruflarının rivayetleri etkilediğinin ve bunun da yanlış anlaşılmalara sebep olduğunun farkındadır. O halde bir haber-i vâhide dayanarak sünneti tesbit etme konusunda Şâfi'i'den daha çekimser davranan ve haberi Kur'an, mâruf sünnet ve amel gibi diğer

¹⁶⁶ Şâfi'i, *Risâle*, s. 212.

¹⁶⁷ en-Nisâ 4/22-24.

¹⁶⁸ Mâlik, "Nikâh", 20; Buhârî, "Nikâh", 27; Müslim, "Nikâh", 33.

¹⁶⁹ Şâfi'i, *Risâle*, s. 227-228.

¹⁷⁰ Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgâni), Haydarâbâd, ts. (Lecnetü'l-ihyâi'l-maârifî'n-Nu'mâniyye), s. 24-25; Şâfi'i, *Risâle*, s. 225. Bu hadis hakkında geniş bilgi için bk. Kamil Çakan, "Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi", *AÖFD*, XXXIV (1993), s. 247-251; Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İstanbul: İnsan Yayınları 1998.

¹⁷¹ İmam Şâfi'i her ne kadar sünnetin Kur'an'a tabi olduğunu ifade etse de sünnetin vahiy kaynaklı olduğunu savunması ve sünneti haber-i vâhidin lafzı ve zâhirine kadar indirgemesi bir anlamda Kur'an ile haber-i vâhidin amel açısından eşdeğer hale gelmesine sebep olmuştur.

¹⁷² bk. Şâfi'i, *İhtilâfî'l-hadîs*, s. 97; a.mlf., *Risâle*, s. 198.

delillere arz ederek değerlendiren Hanefi ve Mâlikîler'in metodu daha isabetli görünmektedir.

Şâfi'î'ye göre Allah ve resulü dilediğini emreder, dilediğini yasaklar. Onların emir ve yasakları sorgulanamaz. Müslüman bütün benliğiyle bunlara tâbi olmalıdır. Bu bağlamda Allah ve resulü, herhangi bir emir ya da yasağı dilediği zaman kaldırabilir. Şer'î bir hükmün daha sonra kaldırılması yani neshedilmesi İslam âlimlerinin neredeyse ittifakla kabul ettikleri bir olgudur. Bu yaklaşım her bir âyet ya da hadis metnini başlı başına bir delil olarak algulamaktan kaynaklanmaktadır. Hâlbuki Kur'an'ın nâzil olduğu ortam ile Hz. Peygamber'in hayatı göz önünde tutulduğunda; ayrıca tarihsel ve çevresel faktörlere dikkat edildiğinde âlimlerin mensuh saydıkları pek çok hükmün uygulanabilir olduğunu görmekteyiz.

İmam Şâfi'î'ye göre Kur'an asıl, sünnet ona tâbidir. Dolayısıyla sünnet asla Kur'an'a muhalif olamaz. Çünkü sünnet, Kur'an'ın tefsiridir ve Kur'an'la çelişmesi mümkün değildir. Bu noktaya kadar kendisinden önceki Irak ve Medine ekolleriyle anlaşılan Şâfi'î, burada onlardan ayrılır ve sünnetin (haber-i vâhidle bile sabit olsa) Kur'an'ın genel hükümlerini sınırlama, kapalı lafızlarını açıklama yetkisinin olduğunu ifade eder. Ona göre bu durum, sünnetin Kur'an'a muhalefeti olarak değerlendirilemez. Halbuki Irak ve Medine ekolleri Şâfi'î kadar haber-i vâhidlere güvenmemekte ve onlara dayanarak Kur'an'ın âmm lafızlarını tahsis, mutlak ifadelerini takyid etmemekteydiler. Hatta Kur'an'ın zâhirini haber-i vâhide takdim etmekteydiler. Aralarındaki düşünce farklılığını Serahsî'nin şu sözleri tam olarak ortaya koymaktadır:

"Bid'at ve sapıklıklar, haber-i vâhidi Kitap ve sahih sünnete arzetmemekten çıkmıştır. Çünkü bazı kimseler, Resûlullah'tan sâdir olduğuna dair taşıdığı şüpheye ve kesin bilgi ifade etmemesine rağmen, haber-i vâhidi bir asıl olarak telakki etmişlerdir. Bunlar, Kitap ve sahih sünneti, haber-i vâhide göre te'vil etmek suretiyle kendisine tâbi olunması gerekeni, başkasına tâbi olan haline getirmişlerdir. Böylece bunlar, kesin olmayanı asıl haline getirerek sapıklık ve bid'at içine düşmüşlerdir. Bu noktada Hanefi âlimlerinin usulü en doğrusudur. Onlar, Kitap ve sahih sünneti asıl yapıp doğruluğu konusunda şüphe içeren ve meşhur düzeyine ulaşmamış haber-i vâhidleri onlara arzetmişlerdir.¹⁷³ Bunlardan Kitap ve meşhur sünnete uygun olanı ve onlarda bahsi geçmeyen konulardaki haber-i vâhidleri kabul etmişlerdir. Kitap ve sahih sünnete muhalif olan haber-i vâhidleri ise reddetmişlerdir. Çünkü onlara göre Kitap ve meşhur sünnet ile amel etmek garib bir haberle amel etmekten daha doğru olacaktır."¹⁷⁴

İmam Şâfi'î sünnetin, Kur'an dışındaki bütün delillerden (icmâ, sahâbe kavli, amel-i ehl-i Medine vb.) üstün olduğu kanaatindedir. Onun anlayışına

¹⁷³ Joseph Schacht (ö. 1969), Hanefîler'in âhâd haberleri Kur'an'a arz ederek ona aykırı gördüklerini reddetmelerini, Kur'an'ın haber-i vâhidler ışığında açıklanması şeklindeki Şâfi'î'nin görüşünün aksi olduğunu söyler (Schacht, "Eski Hukuk Mekteplerinde Hadisler", *AÜİFD*, XXVIII (1986), s. 151).

¹⁷⁴ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgâni), I-II, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1372, I, 367-368.

göre Hz. Peygamber'in sünneti de bir nevi vahiy olduğundan, sabit (senedi sağlam) bir sünnet (haber-i vâhidle bile sabit olsa), Kur'an'ın bizzat kendisi dışındaki bütün delillerden üstündür. Bu sebeple sünnet, kendisine muhalif diğer deliller sebebiyle asla terkedilemez. Merfû bir hadis, sağlam bir isnada sahip ise, başka hiçbir kimsenin sözüne bakılmadan, o hadisin ifade ettiği sünnete tâbi olunmalıdır. Şâfiî'ye göre hadisin râvileri sika olduktan sonra, hadisin yanlış olabileceğini söylemek bütün hadislerin yanlış olabileceğini söylemek kadar tehlikelidir. Bu sebeple hadis sika râviler tarafından nakdedilmişse artık delil olma vasfını kazanmıştır; bize düşen ona tâbi olmaktır. Meselâ tenasül organına dokunmanın abdesti bozup bozmayacağı meselesinde, birçok sahâbînin isimlerini vererek, bunların tenasül uzvuna dokunmakla abdestin bozulmadığına hükmettiklerini söyleyen muarızına Şâfiî, "Resûlullah'tan (sika râvilerce nakdedildiği için) sabit olmuş bir hadis varken kimsenin sözü delil olmaz" der.¹⁷⁵ Şâfiî'nin sika râvilerce nakdedilmiş hadisleri kabul ettirme arzusu, anlaşılıyor ki bir anda onlarca sahâbîyi, abdesti bozan şeylerden bile habersiz saydığını farketmesine engel olmaktadır.

İmam Şâfiî'ye göre ihtilâfî'l-hadis konusunda her şey bir kurala tâbidir. İhtilâfa karar verirken, ihtilâflı hadisler arasında tercih yaparken, nesih ilişkisini belirlerken vb. sürekli bir *delil* aranmalıdır. Bu gibi konularda delilsiz ya da kuvvetli olmayan bir delile dayanılarak yapılan tercihler, Şâfiî tarafından tenkit edilmektedir. Bu yaklaşım Şâfiî'nin genel tavrıdır. Meselâ o, hem Kur'an'da hem de sünnette umumî lafızların, hususî bir mâna ifa ettiklerini gösteren bir delil bulunmadıkça, tahsis edilemeyeceklerini ifade etmektedir.¹⁷⁶ Yine ictihadı, kıyas ile eş tutması da her şey için bir delil arama mantığına dayanmaktadır. Şâfiî'ye göre ictihad, fakihin istihsanına bırakılacak kadar basit değildir.¹⁷⁷ İctihadı, ilgili konuyu Kur'an, sünnet gibi delillere kıyas etmek şeklinde algılar. Hatta ictihad ile kıyasın aynı anlama geldiklerini özenle vurgular.¹⁷⁸ Şâfiî'nin tavrı verdiği her hükmün İslâmî olduğu ve mutlaka naslara dayanması ya da onlardaki bir hükümden istinbat edilmesi gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

¹⁷⁵ Şâfiî, *Um*, XIV, 345-346.

¹⁷⁶ bk. Şâfiî, *Ihtilâfî'l-hadis*, s. 103.

¹⁷⁷ Şâfiî'nin istihsana bakışını şöylece özetleyebiliriz: İstihsan ancak telezüzdür (*Risâle*, s. 507). İstihsana dayanarak hüküm vermek geçmiş bir misal olmaksızın kişinin kendisinin bir şeyler ihdas etmesidir (*Risâle*, s. 25). İstihsanla hükmeden kendi başına din koymuş olur (Gazzâlî, *el-Müstasfâ* [nr. Muhammed Süleyman el-Aşkar], I-II, Beyrut: Risâle, 1997, I, 409; İbnü's-Sübki, *Cem'u'l-cevâmi'* (*Hâşiyetü'l-Bennâni alâ Şerhi Celâl*), I-II, Beyrut: Dârü'l-fıkr, 1995, II, 354). Anlaşılmaktadır ki Şâfiî'ye göre istihsan şer'i delillere dayanmaksızın, şahsî isteklere uyarak dinî hüküm vermektir.

¹⁷⁸ Şâfiî, *Risâle*, s. 477.

“İmam Şâfi’î’nin Hadisler Arasında Görülen Çelişiklere Bakışı”

Özet: Hadisler arasında görülen çelişikleri konu edinen İhtilâfü’l-hadis ilmi hakkında ilk derli toplu mâlûmatı İmam Şâfi’î vermiştir. Konu hakkındaki görüşlerinden hareketle sünnet anlayışı ile ilgili tesbitler yapmaya çalıştığımız bu makalede İmam Şâfi’î’nin imkân dâhilinde bütün hadis metinleriyle amel etmeye çalıştığı ve her bir hadis metnini ayrı bir sünnetin kaynağı gibi algıladığı görülmüştür. Ayrıca sünnet konusunda her şeyi belli bir kurala bağlamayı amaçladığı ve böylece hadislerin yorumlanabilmesini mümkün olduğunca sınırlamak istediği anlaşılmıştır. Hâlbuki sünnet konusunda daha esnek ve yoruma açık bir metot takip etse idi kanaatimizce İhtilâfü’l-hadis konusunu daha kolay çözebilirdi.

Atıf: İshak Emin Aktepe, “İmam Şâfi’î’nin Hadisler Arasında Görülen Çelişiklere Bakışı” *Hadis Tetkikleri Dergisi, (HTD), IV/2, 2006, ss. 55-80.*

Anahtar kelimeler: İhtilâfü’l-hadis, Şâfi’î, Hadis, Sünnet, Nesh